

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

Utan att förneka den snabba utvecklingen och de ovetydiga vinster vi med elektronikens hjälp uppnår på textförmedlingens och kommunikationens område, bidrager texterna i denna antologi med fördjupning och reflektion mitt i mediebruset. På ett elegant sätt ramas boken in av två klassiska texter, den inledande "Vad är bokhistoria?" av Robert Darnton och Sir Walter Greys avslutande "Vad är bibliografi?". Med sin spännvidd, fylighet och variation visar boken eftertryckligt att ämnet bokhistoria med Björkmans egna ord "har nått myndig ålder". Hon har ställt samman en läsvärd bok. Kursläsande studenter i första hand men även andra bok- och biblioteksintresserade är bara att gratulera.

Lars Brink

Margaretha Fahlgren, *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv*. Carlssons. Stockholm 1998.

"Här sitta vi bredvid varandra som en röd klänning bredvid en frackkostym och växla ord!" utbrister den uttråkade äkta mannen i titelnovellen till Marika Stiernstedts *Den halte Eros*, publicerad 1906 medan författarinnan ännu bar första maken Carl Cederströms efternamn. Repliken ger en aning om den analytiska skärpa som stundtals kunde glimra fram i Stiernstedts litterära personporträtt. Bilden av klädedräkternas ihålliga skal, ordens och gesternas tomhet fångar med ett enda penndrag den klaustrofobiska ytfixering som i novellen utmärker både könsrelationerna och den bornerade överklassens livsstil. I Marika Stiernstedts voluminösa produktion kan man sedan se hur detta motiv ständigt återkommer. Ofta handlar det, som här, om den romantiska kärleksdrömmens krasch i äktenskapets vardag eller om den emanciperade yrkeskvinnans desillusionerade erotiska längtan. För ett ögonblick står glappet mellan yta och djup, dissonansen mellan röst och ord, i fokus och de olika karaktärernas kroppsspråk och uttryck skärskådas in i minsta detalj. Munnar, ögon, näsor och händer visualiseras med en närbildsteknik som emellanåt ter sig förbluffande modern för att komma från en författare före tv-åldern. Mest intresseväckande är dock den intuitiva lyhördhet för dissonansens stämföring i dialogen mellan könen som dessa textpassager vittnar om. I det avseendet skulle man kunna påstå att Marika Stiernstedt föregriper ett "queer"-perspektiv, långt innan ordet var uppfunnet.

Laktagelsen ska emellertid inte drivas för långt. De djärva greppen som pekar framåt finns onekligen där, men är samtidigt inbäddade i en solid realism som i lika hög grad förankrar hennes prosa vid sin tillkomsttid. Född 1875 stod Marika Stiernstedt bokstavligen med ett ben i vardera seklet, i korsdraget mellan två tidsatmosfärer. Legeringen av modernt och traditionellt går igen

både i hennes författarskap och i hennes levnadsbana och skapar en spännvidd men också ett spänningsförhållande mellan olika positioner och stilar. Hon var aristokraten med födsloprivilegier och samtidigt en typisk representant för den emanciperade Nya Kvinnan, självförsörjande och framgångsrik i sin karriär som yrkesförfattare. Med åren blev hon därtill i ideologiskt avseende alltmer profilerat vänsterradikal, i skarp kontrast till det överklassliv som hon i social bemärkelse aldrig övergav. Kanske rymmer denna åtminstone skenbara motsägelsefullhet en tänkbar förklaring till den märkligt undanskymda position som Marika Stiernstedt tilldelats i vår litteraturhistoria – trots (eller tack vare?) sina enastående publika framgångar under sex decennier som verksam publicist och författare?

Spänningsförhållandet mellan friherrinnan och författarinnan liksom mellan popularitet och litterär status är ett par av utgångspunkterna för Margaretha Fahlgrens bok *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv*. Efter Ulf Wittrocks pionjärbete från 1959 är detta den första övergripande Stiernstedt-studien som publiceras. I likhet med sin föregångare har Fahlgren valt att röra sig inom biografins genererar, även om dessa, som hon själv framhåller, väsentligt har förskjutits under de fyrtio år som förflutit. På andra sidan poststrukturalismen är den traditionella life&letter-biografen möjligen överspelad, men under 90-talet har man kunnat iakta ett kraftigt uppsving för en ny genrevariant där ett vidgat textbegrepp tillåter en mer problematiserande hållning till det biografiska stoffet. Jaget situeras till och blir en del av texten, en "life-text" som utgör en "plats" eller en slags diskursiv knutpunkt i ett nätverk av texter som inbegriper både författarens egna verk och de verk som skrivits om verken och författaren, biografikerns eget inkluderat.

Två med Fahlgrens bok besläktade exempel på denna typ av "ny-biografi" är Toril Mois *Simone de Beauvoir. The Making of an Intellectual Woman* (1994) och Birgitta Holms förra året utkomna *Sara – i liv och text*. Gemensamt för dem alla är att de utgår från en övergripande genusvetenskaplig förståelseram som flätas samman med litteratur- och kultursociologisk metod och mer eller mindre tydliga inslag av psykoanalytisk subjektsteori. Inflytandet från Pierre Bourdieus studier av olika litterära och intellektuella fält är särskilt tydligt hos Moi, men underförstått även hos Fahlgren eftersom hennes bok ingår i det stora Uppsala-projektet med rubriken "Kvinnorna på det litterära fältet. Kön värderingar och makt från det moderna genombrottet till postmodernismen" ur vilket Anna Williams och Staffan Bergsten tidigare har presenterat delstudier. Metodiskt har Fahlgren också inspirerats av diskussioner kring alternativa skrivsätt i feministiska författarbiografier. Ur ett sådant perspektiv blir det särskilt angeläget att synliggöra och problematisera

sera den maktdimension som ligger i biografikerns tolkningsföreträdare inför läsaren. En strategi att åstadkomma detta kan t.ex. vara att låta författaren själv komma till tals, genom att flika in intervjuartier eller längre textpassager ur brev och dagböcker. Härigenom likställs den levande personens röst med den "röst" som kan rekonstrueras ur en avliden författarens efterlämnade papper. Forskaren står sålunda för urvalet men läsaren inbjuds att aktivt medverka i tolkningsprocessen genom den möjlighet som bjuds "att själv studera hur jaget formas i Stiernstedts texter".

Invitationen som sådan är sympatisk. De generöst citerade partierna från Marika Stiernstedts tidiga korrespondens med Ludvig Nordström skulle man inte gärna vara förutan när man en gång läst dem. Den erotiska laddningen som gradvis skruvas upp, den till en början artiga men snart intensifierade litterära maktkamp som försiggår mellan de blivande makarna har obestriddliga dramatiska kvaliteter. De ständiga korskopplingarna mellan skrivande och erotiska relationer i författarskapets initialskede tillvaratas överhuvudtaget väl i bokens två första kapitel. Innan uppmärksamheten vänds mot äktenskapshistorien har ambivalensen mellan kärlekslängtan och författardrömmar ringats in genom den närmast prototypiska historien om hur den unga Marika Stiernstedt via en intrikat sammanblandning av litterära och erotiska förbindelser erövrar en plats i det mansdominerade litterära koteri där hennes gifte älskare Albert Engström var en av centralfigurerna. Här kan man ana konturerna av ramavtalet för det skevt balanserade genuskontrakt som Fahlgren sedan urskiljer som fundament för det nästan trettio år långa författaräktenskapet mellan Stiernstedt och Nordström, där hon var familjeförsörjaren och han vistades i det beundrade geniets frizon.

Valet att återge så förhållandevis långa textpassager ur det rikhaltiga biografiska materialet innebär emellertid även risker. Hur tjugusende det än är att få titta över biografikerns axel på brevark och dagboksblad ger metoden framställningen en onödigt fragmentarisk karaktär. En insikt om denna konsekvens kan indirekt läsas in i det Stiernstedtcitat som utgör bokens titel och i den förklaring som Fahlgren ger den: "Min studie är en spegling, om man så vill ett sammanförande av olika textskärvor, med genusperspektivet som en styrande förståelseram." Ytterligare en chanstagnation – eller möjlighet – med förfaringssättet är naturligtvis att läsaren faktiskt kan utnyttja den rörelsefrihet som bjuds och slå in på andra tolkningsvägar än dem forskaren föreslår. Riskmomentet kan allra tydligast illustreras med den något klichéartade bilden av "den reserverade aristokratiska skönheten" som Fahlgren med stor övertygelse utmejslar till ikon för den biografiska personen Marika Stiernstedt. Grundstenarna börd, skönhet och ensamhet ter sig i

framställningen närmast orubbliga, trots att det biografiska och litterära materialet vid flera tillfällen tycks vittna om en mer ambivalent hållning. Ett kort exempel på en sådan dubbelbottnad formulering som Fahlgren förbiser kan hämtas ur ett brev från början av 1930-talet där Stiernstedt spekulerar kring sina egna möjligheter att erövrar en ledig stol i Svenska Akademien. Hon hävdar bestämt att en eventuell utnämning knappast skulle få stöd från kvinnosaksförespråkarna eftersom hon för egen del aldrig gjort en hemlighet av att hon inte kan fördrå "fruntimmer *in corpore*, och isynnerhet inte när de ha klasskänsla just för könets skull". Greppet att blanda päron och äpplen, här: klass och kön, synliggör en underliggande spänning mellan identitet och uttryck som man kan förmoda att Stiernstedt själv knappast var blind för även om den i det här fallet delvis var omedveten. Här finns, kort sagt, en dissonans i texten som gör det svårt att enkelt fastställa Stiernstedts hållning som vare sig aristokratisk eller anti-feministisk eftersom formuleringen luckrar upp gränserna mellan de traditionellt åskilda kategorierna klass och kön.

Denna laddning och kritiska potential går inte helt obemärkt förbi, men i hela den biografiska delen av boken finns en tendens till harmonisering snarare än relativisering som ibland leder resonemanget till slutsatser som står i konflikt till de teoretiska premisser som angivits. Utifrån den genusteoretiska förståelseramen ter det sig exempelvis synnerligen problematiskt att, som Fahlgren gör, inringa "det faktum att hon är kvinna" som en samlande rubricering av de genusrelaterade faktorer som griper in i Stiernstedts personliga och litterära relationer liksom hennes genreval. Garderande tillägger hon att hon ser "kvinnlighet" som en effekt snarare än en identitet, men förbryllande nog upprepas "faktum"-formuleringen därefter i stort sett ordagrant vid så många tillfällen att den blir något av ett ledmotiv. Den givna invändningen är förstås att något sådant "faktum" inte existerar, att själva poängen med ett genusperspektiv är att kön inte *är* utan *görs*. Detta nu inte sagt med avsikt att pedantiskt märka ord, utan för att peka på en viss vaghet i hanteringen av begreppsapparaten som nog hade kunnat avhjälpas om den inledande teoretiska genomgången beretts större utrymme.

En likartad reflexion kan även göras om de infogade termerna från Bourdieus kultursociologiska analysmodell. Perspektivet förankras i huvudsak på en implicit nivå, mestadels anas det endast som en förbigående skugga under vattenytan och som alltför sällan bryter igenom fullt synlig för att en inte helt initierad läsare ska hinna uppfatta dess egentliga funktion. Det litterära fältet blir därför mer av en metafor än av en dynamisk struktur. Stiernstedt placeras in i den tämligen statiska positionen av marknadsförfattaren som avstår från litterära experiment av social bekvämlighet ("för att nå en

borgerlig, bildad läsekrets”) och av behov att upprätthålla sin materiella levnadsstandard (för ”att fortsätta det liv som hon alltid varit van vid”), vilket leds i bevis genom en överdrivet samvetsgrann redovisning av det empiriska materialets uppgifter om honoraren per ark. Här hade man gärna istället sett att kartläggningen av det dåtida litterära fältets många aktörer och relationer hade fått större plats och därmed givit en mer solid bakgrund för det progressiva draget i Stiernstedt författarskap som sätts i fokus i de avslutande analyskapitlen.

Det är definitivt i dessa verkanalyser, vilka upptar en lite snålt tilltagen tredjedel av boken, som Fahlgrens studie har sin allra största styrka. Här framtonar en väsentligt mer komplex och nyanserad bild av författarskapet, som med den äran lever upp till den i inledningen signalerade ambitionen att väcka ett nytt intresse för Marika Stiernstedt. Kopplingen mellan skrivande och erotik som anlagts i de första kapitlen levandegörs nu som en intensivt brinnande röd tråd. Med väl valda exempel demonstrerar Fahlgren hur den emancipatoriska potentialen i Stiernstedts för sin tid mycket djärva erotiska skildringar vecklas ut i romaner som *Det röda inslaget*, *Alma Wittfogels rykte* och *Fröken Liuin*. Överhuvudtaget är det som att de disparata bitarna eller ”skärvorna” i den biografiska delen här plötsligt hittar sitt sammanhang. Ett sammanhang som, paradoxalt som det kan tyckas, indirekt orsakar en upplösning av den tidigare så omsorgsfullt hopflätade förbindelsen mellan liv och dikt. På de sista raderna är det symboliskt nog skrivandet och författarens yrkes stolthet som bryter fram i skarp relief. Möjligen skulle man också kunna uppfatta denna antydda perspektivförskjutning som ett eko eller ett genomslag av dissonansens estetik också i biografikerns verk. På så vis skulle man åtminstone kunna tolka den kärva livsfilosofi som formuleras av den äldre Stiernstedt och som Margaretha Fahlgren väljer som avslutande ord i sin bok: ”varför f–n skall man vara så oerhört lycklig?”

Vi noterar: Låt stå!

Annelie Bränström Öhman

Birgitta Holm, *Sara Lidman – i liv och text*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1998.

Sara Lidman är inte bara en av Sveriges mest kända nu levande författare utan också en av de mest lästa. Ända sedan den succéartade debuten med *Tjärdalen* 1953 har hennes böcker kommit ut i nya upplagor, och mottagandet av hennes senaste och tolfte roman *Lifens rot* visar ingen avmattning i läsar- och kritikeruppskattning. Ändå har det forskats förvånande litet om Sara Lidmans författarskap. Det föreligger visserligen en del essäer och litteraturvetenskapliga uppsatser, men någon enhetlig större avhandling eller biografi har inte funnits.

Nu har emellertid Birgitta Holm utkommit med den digra, nära 500 sidor långa monografien *Sara Lidman – i liv och text*. Incitamentet tycks ha varit en unik material-situation. Holm berättar i inledningen att det ryktades att gården i Missenträsk, Sara Lidmans barndomshem, skulle säljas våren 1994. Hon begav sig dit, ”med tanken att vara med om uppbrottet och auktorisera mig själv att ta hand om materialet”. Gården såldes inte, men Holm fick full tillgång till ”Skrubben med Arkivet”, där Sara Lidman samlat brev och papper på hög genom ett långt författarliv – ”en sannskyldig kökkenmödding”, skriver Holm, avlagringar från ett helt livs verksamheter och boplatser. ”För varje adress fanns ett eget lager: Missenträsk, Mariannelund, Uppsala, Gröndal, Afrika, Vietnam, Malmfälten, Missenträsk igen” (s. 10). En både avundsvärd och skrämmande situation för en forskare! Att ensam få tillgång till och förtroendet att använda sig av och sovra ett dylikt jättematerial – det svindlar vid tanken på allt det arbete genomgången av ”Arkivet” måtte inneburit. Dessutom måste själva urvalet ur detta överrika livsinnehåll ha varit en nära nog övermänsklig uppgift. Frestelsen att citera alltför rikligt ur källorna bör ha varit svår, men Birgitta Holm har knappast fallit för den – hon återoppar brev och dagböcker m.m. sparsmakat för att belysa viktiga händelser och tankemönster i Sara Lidmans livshistoria.

Missenträsk-arkivet är numera överfört till Forskningsarkivet vid Umeå universitet. Birgitta Holm har dessutom gått igenom en rad andra arkiv, som redovisas i den digra källförteckningen, t ex Utrikesdepartementets, Sveriges Radios, Arbetarörelsens, Bonniers förlags, m fl. Redan detta dokumenterar att Holms biografi vilar på rejäl grundforskning. Men det är ändå litet svårt att rätt förstå målsättningen med hennes arbete. Vill boken om Sara Lidman vara en populärt hållen levnadsteckning av den art som står så högt i kurs för närvarande? Eller är det en avhandling med vetenskapliga anspråk på akribi och grundliga not- och källhänvisningar? Vilka läsare riktar den sig till? En bred allmänhet med intresse för Sara Lidmans person och verk, eller en akademisk krets av litteraturforskare? Svaret torde bli: både-och. Detta behöver inte vara fel, men det vållar svårigheter för författaren, som tvingas kryssa sig fram mellan de motstridiga kraven på lätläshet kontra vetenskaplig terminologi, personhistoriskt intresse kontra historisk allmänbelysning. Dilemmat tycks i någon mån ha varit förlagets, som knappt in på nothänvisningarna – ofta söker man upplysning förgäves när man slår i den magra notförteckningen i slutet av boken. Förlagets formgivare kanske också står för den ambivalens som avslöjas i sättningen av verkets titel: det står ”Sara – i liv och text” på omslaget och bokryggen, men ”Sara Lidman – i liv och text” på titelsidan. Boken avslutas dessutom med Sara Lidmans egenhändig textade förnamn SARA, vilket an-